

ЛИСТИ СЪ ХУТОРА

148540.

Листъ I и II.

ПРО ГОРОДИ Й СЕЛА

ПЕТЕРБУРГЪ

1861

И 2416

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Цен-
сурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. С. Пе-
тербургъ, 1 мая 1861 года.

Цензоръ *Лебедевъ.*

ВЪ ДРУКАРНІ П. А. КУДІША.

ПРО ГОРОДИ Й СЕЛА.

ЛИСТЬ I.

Усі письмени ло́де, опрічъ двохъ, або трёхъ, котóрихъ гóлосъ до нась дохóдить рá-ють намъ своé хуторянське життя на міщáнсь-ке міняти, бо, отъ, кáжуть, ви въ прóстихъ свítахъ та сорочкáхъ хóдите, а той бýтий и-вýмятий людъ по городáхъ — одягнýй, наче пáнство, и горниці въ ёго на помóсті, и вíкна въ ёго великі, и лáсо вінъ ість, и сблодко вінъ пъе, и зáбавки въ ёго благорóдні, и до кни-жóкъ вінъ берéтця охóчо, и незабáромъ зрів-няєтця освітою съ панáми и зъ Жидáми; а ви зостаєтесь у всіхъ позáду....

Колýбъ ма́ли вóлю сі добрóдії, то вже бъ давнó наші хуторі поспíсували, росcінйли

всякий ступінь землі, позаводили бъ на всякий хутіръ по трахтирю зъ катеринкою, и будо бъ у насъ такъ гарно та любо, якъ у нихъ оттамъ де-небудь на Крестовському, або въ Сокольникахъ, чи що. Родившись у городахъ, зреши въ високихъ палатахъ, вони нічого кращого й не відумаютъ надъ свою панську, чи, якъ тамъ кажуть, комфортабельну жизнь. А нашъ братъ, хуторянинъ, попавшись у ту камяну Москву, або въ той безодній бурхъ, дивитця, ей же Богу, зъ великимъ жalemъ на той одягний та ласий людъ, дивитця та й думаете собі: »Боже мій! якъ тутъ оці пані, у сїй тісноті, бідують! Золотомъ ссяє, у кареті іде, а якимъ воздухомъ дыше!... Такъ оце вони, тії роскоши?... Або, може, оця грукотня, оцей гомінъ, галасъ, гукъ, свистъ, — чи не се та поваба, котрою насъ манять изъ тихихъ хуторівъ співучихъ до той мизерної цивилизації?... Або, може, оця дорожнёта, що чоловікъ не прохарчитьца и гнильтиною за ті гропши, що гіркою працею загорює, — може, се вона, та краща доля одъ нашої убогої, та не голодної долі?«

Промантакились городяне на свої що-тіжня нові моди; проімись на свої ласощи, процін-

дрили бáтьківщину на дорогі зáбавки; пішлá полови́на въ старці черезъ дурній нáтовпъ, черезъ ту навіснú дорожнéту; то вже тепérъ нáшого бráта, хуторянíна, до сéбе, до гúрту, да громáди, до спíльностí закликáють. Змилосéрдились, бáтче, якъ тамъ кáжуть, гумánní лю́де, комфорта́белыні чоловíколю́бці, що скілько-то нарóду по хуторáхъ не знае вели́кихъ благъ цивилиза́ції, якъ отъ на Крестóвському о́строві мужикí знають, що ма́ти, мужíчка въ пáнській шля́пці, черезъ нýжду, або черезъ ледя́чу свою воспитанность, рідну дочку про-даé; змилосéрдились надъ нашою темнотóю, що ми, опрічъ рíллі своéї та пáсіки, та чумáцтва, або прóстого шéвства, кравéцтва, рýмарства, кушнíрства, тка́цтва, ковáльства, то щó такé, нічóго въ свíті не знаемо, щó по чímъ купу́етця и продаётця: скілько одступного взя-ти грíшми, або чимъ йншимъ, за рідного бáтька, ма́тіръ, бráта, сестру або й дитíну, якъ ча́сто (огó, якъ ча́сто!) бувáе по тихъ циви-лизóванихъ стóронахъ. Болítъ у нихъ сéрце, у тихъ письмénнихъ и друкóванихъ городáнь що ми наўкъ іхъ и словéсности пýсаної не знаемо; а про те сí добрóдії й зáбúли, що на однú сотню рóківъ по пять разъ вонí одъ ста-

роі науки ѹ словесности одцурвались, и самі ще не знають, якоі віри и якого смаку будуть передъ смртю.

Ми же, люде прости, якъ навчились на Варязькій чи на Литовській, або Польскій панщині за плугомъ добра ходити и недолюдківъ годувати, то ѹ досі себѣ самихъ и білорукіхъ городянъ хлібомъ годуємо. Се, здається, не лукава наука, а въ васъ, городянъ, есть и ехидні науки: е въ васъ такі науки, щобъ до віку вічніго тілько самимъ у золоті купатись; е въ васъ и такі науки, що хто кого проведе та зненачка насяде, тогож великомъ чоловікомъ величаятъ. А въ насъ такихъ добродіївъ зовуть по-просту п'явками та людоїдами; ми одъ такихъ, полі оdrізвши, мусимо втікати, аніжъ свій розумъ и душу іхъ лукавою дорогою пускати.

Може, скаже хто, що не втечено, ховаючись по своїхъ закапелкахъ, що доберутца вони до насъ колись, якъ уже висуть усяку свіжу силу округу сїбе, и що, застравши насъ невмілимі своїми всемирніми науки, якъ-разъ підгорнути підъ своєю кормигою, и буде зъ нами те, що зъ Лондонською та Ірландською бідотою: ти мъби то лучче тойі болі лихой запобігаючи, са-

мымъ намъ заворушитись у своихъ хуторахъ по-городянські и заздалегідь ужé городянського ду́ху и розуму набратись, бо, кáжуть: *вóроно вóрону очéй не вíклює!*

Такъ настъ лякаютъ и та́къ намъ рають ти́ вожакій городянъ, що відумали премудрость пщé мудрійшу одъ Христової! А ми спрóста, якъ намъ Богъ положивъ на душу, одвітúемо: »Тó ще на́-двоє бáба ворожýла, чи бúдемо ми въ городянъ підъ кормýгою, чи ні, а жидовіти намъ... ні, се не по нашій натурі! Коли́ жъ ужé спрáвлі такá наша доля, щобъ намъ до-віку не булó просвітку, то лúчче намъ усімъ однó на одному повмірати, аніжъ пзъ своєї прáведної віри та въ жидівську, городянськимъ рóбомъ, попревертатись!«

Отó жъ нічого намъ, панóве городяне, симъ дoreкáти, що ми, мужикўючи по хуторахъ и сéлахъ, не такъ-то квáпимось до всякої нової всемирнїї науки, остаючись у панівъ и въ жидівъ позаду. Ду́маете, мóже, що ми цурáемось освіти? що въ обскурантизмі, якъ мовляєте, ми закохáлися? що розумъ нашъ лéжнемъ звикъ пзъ давніхъ давéнь лежáти?... Ой-ой-ой! якъ-то вонó здалеку химéрно вамъ усé здаётца! Хтó жъ віненъ тому обскурантизмо-

ві, коли ви тілько городи знали освітою забезпечувати, а намъ не дали болі, безъ свого городянського порядку, хоть найменшу школку, по громадському розуму, у сбѣ на селі завести?

Розумъ нашъ лежнemъ извикъ лежати? Якъ же бъ воно інше сталося, коли дитину для науки треба изъ семыи вирвати и мижъ таки люде заслати, которихъ не знаешъ и не відаешъ, якимъ вони духомъ дишуть и що съ твоей дитини зроблять? Зновъ же й кошть на ёго положи такий, за ту городянську науку, що, може, тілько съ тисячи въ одного господаря знайдетца на те й достатокъ. Уже жъ воно, учивши та мижъ городянськими дитьми, и одъ прости свитини, и одъ простихъ звичаievъ та й одъ рідної мови своєї одвикне. Який же зъ ёго буде семьянинъ у прости хаті, мижъ пристими селянами? Лучче жъ єму въ батька та въ матери простояго господарства навчитись, аніжъ чужимъ у рідну семью съ тими науками вернутись.

Отъ воно, якъ у насть розумъ нашъ лежнemъ лежить. Про се ви, городяне, не турбуйтесь. Може, колись наша громада виброятца зъ дломъ та полагодить дѣ-що, що ви жъ

намъ, набігаючи до нась, для порядку по-
псували, та тоді вже своєю вóлею и своїмъ рó-
зумомъ розберé, до якої науки трéба дітóкъ
изъ-мáлку вправляти, — тілько такъ, щобъ и
въ науку дитíна вбивáлась, и одъ ледачого
товариства городяnsкого не псовáлася. Бо,
по нашому прóстому рóзуму, то ще нé вели-
ке діло, якъ однó знайтý, а дру́ге втеряти.

Спасíбі вамъ за тихъ високовоспítаннихъ
козáчихъ, або мужíчихъ, дітей, що зъ на-
шимъ братомъ не вміє вже й заговорýти! Спа-
сíбі вамъ и за тихъ розумнихъ людéй, що якъ
онаїзджають изъ городівъ до нась у гості,
то въ матері сérце не на місті за своїхъ про-
стовáтихъ, неполóханихъ ищé, щíрихъ душéю
дóчокъ, по́ки паничá съ хóтора, або зъ гос-
по́ди не збúде! Спасíбі вамъ за тихъ вýвяле-
нихъ женихівъ, що своїми грішми вáблять до
сéбе найдорóжший цвітъ хутóрянокъ и селя-
нокъ! Не хóчемо ми ніякихъ благъ цивили-
зації, колí, за сі блáга, діти наши не вміти-
муть изъ нами, підъ нашу стárість, розмов-
ляти, колí вонí нась, а ми іхъ, черезъ іхъ
велику освіту, не розумітимемо! Беріть собі
на-вíкї и не пускáйте до нась вашихъ малё-
ванихъ паничівъ, що вміють дівóчимъ рóзу-

момъ и сёрдемъ, якъ паху́щою квіточкою, щодня міняючи, забавлятися! Нехай догнивають у васъ по городахъ ті і по скрібки цивілізації, що, мовъ зъ домовини упирі, на свіжу кровъ кидаются! И нехай лучче ми будемо до віку вічнєго въ латанії сіромя́зі ходити, аніжъ людські слёзи квартами міряти!

Се вамъ, городянамъ, цивилизованимъ людямъ, одповідь наша на ваши зазиви до спільноти зъ вами, до науки, до практичнї мудrosti, одъ котрої половина зъ васъ у золоті купається, а половина въ вонючій грязі тоне, одъ пекельної роботи чу́чверіє и зъ голоду гине. А що ми словесности вашої книжнї не знаємо, то скажите самі: що жъ би съ того за добро булó, колибъ ми, сто літъ назадъ, тежъ самé, що й ви, читали, и тогó самого смаку що й ви, набірались, та начитавшись и набравшись тогó ліха, якъ, жаба грязі, почали вашимъ робомъ у своїхъ хуторахъ и селахъ ходити!

Чи скажете, може, що тó була пакосна, позичена словесность, котрої ви вже теперъ одциурялися и вже намъ теперъ хороші книжки друкуете? Згадайте жъ, будьте ласкаві, у котрий се вже разъ ви намъ такъ говорите, *ви*,

письмени, городянські люде, почавши съ тог о стародавнёго віку, якъ ваші праਪращури смéрдомъ нашого брата записали? Аже жъ ви знаете по старосвітськихъ книжкахъ, що Іезуїти и інші кателіцькі пóпи, ще краще одъ васъ говорили про душевну освіту, и по сéлахъ босоногі мýссії розсилали, мовъ би новихъ апóстолівъ постановивши, и багато зъ насъ до той оманы поквáпилось и одъ прóстої віри мужичої ⁽¹⁾ одщепилось.... Що жъ вийшло? Брехня, та й гóді!...

Та чи одніжъ кателіки по городахъ людéй и віршами, и всякою іншою словесностю обдúрювали? Истóрия обману дóвша, якъ-бí і́спи-сáти, одъ истóрії щíрої правди, —що, якъ-бí перетрусили всі книгарні, якъ-бí хто взявъ у руки такого цíпа, щобъ увéсь той давній и не-давній мотлохъ перемолоти, то чистого, пра-ведного зерна чи набралось би й съ ківшъ. Са-мý ви се дóбре знаете, а намъ изъ своimi книж-ками набиваєтесь.... О, бо'дáй васъ, цивили-заторівъ! У васъ усе тілько *сбыто и потреб-леніе* на умі! и якъ-бí ввесь миръ закипівъ тóргомъ, то вамъ би й раю Бóжого не трéба.

⁽¹⁾ Chlopska wiara — такъ всі кателіки на Вкраїні взвивали нашу віру въ XVI, XVII и XVIII вікáхъ.

Отъ же въ хуторахъ не дуже городянамъ віри доймають. Може, ви й справді поробились ужé святими, надивившись на свої старі гріхи, та хто жъ намъ за васъ у поруки стáне? *Здáвся Цыганъ та на свої діти....* чи не така буде порука? Вáша правда — въ Бóга на сýді, а передъ очýма въ насъ — тілько вáша крýвда, починаючи съ тóго давнёго вíку, якъ вáші письмénні, вельможні, и багаті прédки прозвали и записали нашого брата смéрдомъ. Тýмъ-то й не юмемо ми вамъ вірю, хочъ, може, ви вже й присвятíлися. Не дурно бо говорять: *Брехнёю світъ прїйдешъ, та назадъ не вérнесься!...*

Що жъ намъ вáша словéсность друкóвана, коли самý ви намъ изневірились?... Що ви ії собі вподóбали, се намъ байдуже, бо ви й про Вольтéra (абó вáші дідý, все однó) на пупъ кричали, що притымомъ світъ після тьми осиявъ миръ; а Вольтérъ самъ написавъ, що слýгамъ и чéрні нічого ёмý сказати: се бъ то ёго публика — самі панý, самі просвіщённі. Ви такъ не говорите, якъ говоривъ и надрукувавъ великий учитель вáшихъ прédківъ-городянъ. Ви вже не нахáбою, якъ тоді водилось, а лагіднимъ слóвомъ, силкуетесь прилúчити нась

до гумáнноi (лúчче бъ гумéниоi) громáди. Ласкáвенько нась величáете мужичkáми, и вже солóдкимъ пáнськимъ голоскомъ гукаете: *Паслушай! паслушай! эй ты!* какъ тльбя, любъзнай, завутъ? Полно тльбъ сидѣть за чаркою па вакръснымъ днiamъ съ сосльдамъ: лучиль на, вотъ, пачитай книшку, прасвѣтисъ малънька, друкъ ты нашъ спрѣдъчнай! И дўмаете, що въ васъ есть що сказати и слúгамъ, и потóмкамъ тихъ смéрдівъ старосвітськихъ, що Варýгамъ пáнщину робíли. Эгé, мабуть, що есть, коли мужичóкъ и друкъ спрѣдъчнай махае тілько рукóю одвертаючись! Коли жъ візьметця до книжки, то въ тій книзці не бўде вáшихъ химéръ солóдкихъ: ту книжку написали люде, котóрі самi знали нýжду й напасть усýку, котóрі не мчáлись вíхремъ зъ дзвонкáми черезъ убóгi сéла, а своimi ногáми захóдили до людéй у хáту и на нýву та, приголубивши до сéбе дітéй мужíчихъ, рóбомъ свого Учýтеля благóго, — говорили прáведнимъ слóвомъ до людéй, навчáючи іхъ дўши спасáти, а не кишéні грíшми начиняти. Оттý книжку читали нашi прéдки за тýсячу рóківъ до нась, та й казали: *прáвда!* Ту книжку и ми читáемо, та й говоримо: *прáвда, на-*

віки пра́вда!... А ви про свої книжкі сто літъ наза́дъ кричали: пра́вда! ще кра́щє одъ са-мої пра́вди! а тепе́ръ про ті жъ самі книжкі на ввесь миръ репету́ете: брехнá! а оце́, що ми самí написáли, оце́ вже пра́вда!

Такъ кого жъ ви ду́маете морочити? малу́ дити́ну, чи щó? Малá дити́на пійме вамъ віри, а мý, слáва Бóгу, тисячу рóківъ, якъ себе за-зна́емо и, почáвши одъ 'Олегівъ, котóрі до-насъ ва готове прийшлý, надивилýсь доволі на всякихъ ошукáнцівъ:

Булý видіощи и сліпí,
Булý и штáтськí и воéнні,
Булý и пáнськí и казéнні,
Булý мири́не и попý.

Отта́къ ми одка́зуємо тимъ экономистамъ вá-ши мъ столи́чнимъ, або й тимъ практикамъ-поэтамъ, котóрі надъ міщанина, та надъ прá-сола, та надъ цивилизованого куцакá нічого й кра́шого въ світі не зна́ють. Розумна душá пéвно не порáе вáшому брату, хуторянину, свій тýхий холодóкъ на ту грукотняву та спé-ку міняти, або съ прóстої свíти въ тýі дорогі одéжи вбíратися. **Ми** такъ собі мірку́ємо: що нема и въ світі кра́шої одéжини, якъ наша прóста свíта. Якъ подúмаешьъ, черезъ якí

вчінки люде собі тії саєти та оксамити добувáють, тó, дáлебі, вонá въ нашій дўмці ссяє краще всякого дорогóго каменю на тихъ жупáнахъ, або ширóкихъ пánськихъ сúкняхъ,— що ні однá жъ то гíрка слéзина на те шорсткé тканій не покотýлася!... Дáлебі, здаётца вонá намъ якоюсь ніби святóю рýзою; и въ одногó Бóга тілько краща одéжа, якъ роскíне вінъ ії одъ краю до краю небесí, усю въ зóряхъ блискúчихъ.

Нехáй собі гуркотáть и свýщуть чугúнки, кому́ тихъ трéба. Колýбъ намъ булó трéба тогó дíва, то й ми бъ собі зробíли, бо громáда — великий чоловíкъ и якъ схóче, то на все добре спромóжетца. Щó жъ, колý не прийшóвъ ишé нашъ часъ про чугúнки дбáти? Ще, можé, трéба пérше дворíй й хатí повимítuvati та тодí й до білшого дíла бráтись. Атó — тутъ насть сміттямъ и всякимъ гнóемъ закýдано, а намъ, забúвші про свою бідолáшню господу, слідомъ за чужозéмцемъ бігти!...

Ні, ми такъ собі дíло розбíраемъ, що, колý трéба на щось, щобъ одні люде, якъ отъ Ангелáне, попéреду всіхъ ишли, то, мáбуть, и те трéба, щобъ йнші, якъ отъ ми, Українські хуторáне, позáду зоставáлися. Колý трéба,

щобъ одні по городахъ чу́чверіли, якъ отъ на́ші бу́рховці, то, мабуть, и тѣ трéба, щобъ дру́гі по хуторахъ и сёлахъ міцнімъ, неліче-
нимъ здорóвъямъ, на́че дуби́ зелені, твéрдо
на своїй рідній землі стояли.

Зновъ же, коли́ трéба на світі такіхъ,
щобъ усяку премудрость кни́жню розуміли,
то певно трéба и те, щобъ чоловікъ чи-
тавъ тілько однú кни́жку, великий Завітъ
великого всемирнёго Учителя, а Бóжний миръ
розумівъ більшъ сérцемъ, ніжъ головою. Бо
й самí отті цивилизатори нехáй би розу-
момъ своімъ збагнули: що бъ то булó, якъ-би
нашъ братъ oddávся всéю душéю ще іезуїтсь-
кій науці (а Іезуїти пробували вчýти нась и
зъ голою шáблєю)!...

Цивилизація, кáжуть, ведé чоловіка до вся-
кого ща́стя.... А якъ же ні?... Щó тоді, па-
нове? дé тоді візьмете людéй свіжихъ душéю
и міцніхъ здорóвъямъ, щобъ ѹншимъ рóбомъ
зоповану по всій землі жизнъ попрвити?...
Такъ покіньте жъ хочъ нась, бу́дьте ласкáві,
по хуторахъ про запáсь: може, ми вáшимъ
праинукамъ згодимóся. Пишіть собі тамъ и
друкуйте що-хотя. Може, вонó й добрé кому
слухати васъ, тілько не намъ. У нась, панó-

ве, наука своя, тисячолітня: вона навчила насъ більше слухати праведного Слова Божого, аніжъ лукавої панської мови. Колибъ ви такъ учили, якъ учивъ Христосъ, то ми бъ васъ послухали одразу, ато ви учите не Богові, а мамоні служити; золотому ідолу розумною своєю головою кланяется, думаючи, що пішли ще дальшъ самої Евангелії.... »Просвітились«, якъ той мовлявъ,

... . . . »та ще й дрѹихъ
Хочуть просвітити;
Сбнце прауди показати
Сліпімъ, бачишъ, дітямъ....«

Покиньте, кажете, свої прости хуторянські звичаї — будете багаті. А на що жъ намъ, панове, багатими бути? Хиба въ насъ істи й пыти нічого, або нема сорочки, свитини й кожушини, або не тепло намъ у нашій хаті, або нема простору кругомъ хати, або ні за що намъ справити по своєму закону весілля, чи родинъ, чи хрестинъ, чи чого? Найдо що жъ намъ те навіснє багатство? Хиба на те, щобъ ожидовіти? щобъ не така душа була въ насъ прости й милосердна? Або на те, щобъ, покидавши свою дешеву, тисячолітню одежду, рватись усіма силами, щобъ на городянську пиху

спромогтися, на ту ледащю мόду, що на рікъ по пять разъ перекроюе сукню, наче малá дитíна, гуляючи въ лялькý? Абó, може, на те, щобъ занедбáвши свої прóсті звичаї, вкинутись у той дурнýй комфóртъ, у ту ѯдольску рóскішъ, що немá ій ні мíри, ні впíну, ні наcitu?... Дóбре намъ рáете, спасíбі вамъ!

А по-нашому, такъ чоловíкові за свою прóсту, домотка́ну свýту трéба обомá рукáми держатися. Се ёго вóля! Се ёго затúла одъ диявольскої покýси — мóди, котóра васъ, городянъ, до тяжкої робóти або до лукáвихъ вýгадокъ и вýдумокъ день и нíчъ поганýе. Тýмъ-то боронý Бóже, якъ-бý всяке въ насъ до книжóкъ городянськихъ хапáлося, покýнувши свою едýну книжку, та й поняло вáшимъ книжкамъ вíри бóльшъ; нíжъ тíй спаcénníй, прáведníй кнýзци! Булó бъ, мóже, те, що всí зжидовіли бъ и за грóші рíднихъ батьківъ попрóдали.

Що тамъ десь, за мóремъ, шматóкъ Амéрики цивилизацію трóшки на дóбрй ладъ буцімъ-то спрáвивъ, идучи поперéдъ усéго свíту, то се ми знаемо и рáдуемся. Нехáй тимъ людцямъ хорошимъ та богобоязливимъ и до кíнця слúжить фортúна у великому дíлі. Тíль-

ко жъ намъ рा�но ще слідомъ за нýми бїгти, не впóравшись пérше съ тимъ, ись чимъ вонý дóбре впóралися. Якъ же намъ, удáвшись не по своéму рóзуму и не по своїй розúмнїй во-лї, у цивилизацію, та тимъ тілько зробити зъ сéбе нí Богу свíчку, ни чóрту кочерéжку, то лúчче намъ у своїй шорсткїй корі ще рóківъ зъ сótню пережýти та тоді вже іí зъ сéбе злúщти, якъ не стáне въ нась на Вкраїні дé-якої пóганї, котóра у всяке дóбре дíло мі-шаєтца и всяке дóбре дíло исуé и нíвечить.

Такъ ми про городáнські наўки и горо-дáнську словéсность собі мíркýемо. Нехáй тýi комфортабелыні человíколюбці не дўже надъ на́шою дóлею вболіваютъ. Не погáна дóля на́ша, хліборóбська й чумáцька, хвалýти Бóга! Не проміняемо ми іí на городáнську, нíби-то кра́щу, и свýти своéї чéсноi и неповýниоi не оддамó нí за які саéти и оксамýти.

ЛИСТЬ II.

Написавъ я пе́рвий свій листъ та й схаменувся: що жъ, якъ хто за городі́ усту́питеця, що й безъ нихъ на світі не мόжна, — що тоді я вамъ одвітува́тиму? Справді, якъ-бý городі́ не захистилі сілъ и хуторівъ, то якъ би хуторі й села стоя́ли? Спаси́бі імъ за се, що воні селянамъ и хуторянамъ зáхистъ дава́ли, якъ ищé всюди булó пусто й дíко. Шкóда тілько, що дуже дóрого зъ нась за сю послúгу бráли; бо, одбива́ючи одъ нась ворогівъ на́шихъ, не съ кóго, якъ изъ нась же, воні ору́жний людъ набіráли, не съ кóго, якъ изъ нась же, ёго харчува́ли, не на кóго, якъ на нась же, постóемъ ёго напуска́ли.

Розбері́ лишъ, розумний чоловіче, почáтокъ городівъ у давнишній Німе́цьку и Славянську. Що вонó такé булó? Хто въ нихъ засівъ и якé лíхо ми одъ нихъ терпіли! Лúчче бъ вонó й не снілось намъ — такé въ нась кóілось, отъ хочъ бý й за Варя́гівъ. Не дé-

сять, не двадцять рóківъ городі́ нась руйну-
вали и, мовъ те полохане стáдо, съ кутка въ
куточъ по Вкраїні ганяли. Тілько що ми, се-
ляне та хуторяне, нічого не запíсували, тимъ
вонó й пішлó все те въ непамять, якого ми
ліха, які нарúги одъ городянъ дознавáли; а
вонý-то, бачъ, кудí якъ пíшно на папéрі сле-
бізуvalи, що ось бо сякýй та такýй князь изъ
дружиною и вóі своіми на чужі зéмлі хожда-
ше, городі́ й села воювáше, ось бо мúри кош-
тóvní созидáше, ліпотóю облекáше и хвалу
Бóгові воздавáше. Атó ще устáвами своіми за-
чнуть на папéрі величáтися та сúdními грá-
мотами та номоканóнами, що безъ нихъ не
зуміли бъ ні розмíжуваця, ні розсудитя,
ні зйтися, ні розійтися, та щó! и зовсімъ би
дúрнями безъ городянъ зосталися. У городáхъ
и купéцтво, у городáхъ и ремéство, у горо-
дáхъ и наука собі зъ давніхъ давéнъ сідало
мáють. А якá всёму тому ціна наложена, те
вже нехáй одінъ Госпóдь рахуе.

Якъ вамъ, панóве, здаётся: чи однáково
въ мáчухи, якъ и въ мáтери? Оце жъ нась,
селяне та хуторяне, вíкохавъ назвáний ба́ть-
ко — городъ, въ тяжкій неволі, та ще й дýки
одъ нась вимагае: мовлявъ, безъ мéне дýкимъ

би звір'якою селяне скиталися; ато бачте, якъ гарно Богу іхъ молитися понаучувавъ, и який гарний порядокъ судній повводивъ, и яку любу освіту народню скрізь розпростеръ!... О, бо'дай тебѣ, старий каверзнику! Все вже ти собі загарбавъ; не думай же и въ мисляхъ собі того не покладай, що во віки вічні ми въ тебе підъ опекою зоставатимемось. Ти, старигане, своє діло зробивъ до кінця, и самъ починашъ свого анахронізму доглядатися, тілько, що голосно признатись передъ историєю соромисся. Онъ ужé въ Брюсселі, въ Базелі, въ Москві та й по другихъ сторосвітськихъ твердіняхъ, де були валі и рові оборонні, тамъ сади понасажувані. Де сотні и тисячі людій падали, тамъ весела теперъ дітвóра бігає. Хиба жъ се не ознака, що старий дідъ-городъ свій вікъ звікувавъ? Нічого більшъ єму робити.

А що прогрессъ, городяне, величаєтесь, то ми тому прогресу ціну знаємо. Тисячу роківъ ви въ нась торгі заводите, а на чому вони вертятца? Куди якъ далеко людськость ви своїми торгами двігнули!... Тисячу роківъ суди ви въ нась на Вкраїні судите, а въ кого більше правди: чи въ першого Варяга, що на

поло́ддя зъ го́рода вийшовъ, чи въ посліднёго
вáшого спáвника, що на слíдствie ві́хавъ?...
Тýсячу рóківъ проповідуете ви у своіхъ мý-
рахъ коштóвнихъ любóвъ и миръ, — чи біль-
ше жъ у васъ любóви й мýру, аніжъ булó у
тихъ прóстихъ Славáнъ, що слáвили въ гайхъ
и на житáхъ недовідомого імъ ласкáвого и щé-
дрого Бóга?...

Ми не говоримъ людямъ гріхъ
великою громáдою збіратися, на великі ярмар-
кі зъїзджатися, великі будýнки будувати и
всяку мехáніку гуртóмъ видúмувати, фортеці
по узгрянýчяхъ стрóiti, флоти споружати,
акадéмії завóдити, кни́ги, папéри у добрихъ
схóванкахъ про дálьші рóди ховáти. Ми тіль-
ко прóтивъ тихъ городівъ листí ийшемо, ко-
торі, якъ отъ и въ нась на Вкраїні, не зна́ть
по-якому постáли, та й до добра вічóго не
подовóдили, а тілько людямъ рóзумъ звязали
и по своїй уподóбі жýтї заборонíли. Гóлосно
ми на свою браттю хуторянъ поклíкуємо: «Эй,
хуторяне панóве браття! люде свíжі, незату-
мáнені и одъ прáведного Бóга не одвéдені!
не кýдайтесь ви на ту омáну городянську, ко-
тора вже тýсячу рóківъ кóзи въ золоті вамъ
покáзує. Побудьте ще хочъ изъ сéтню роківъ

такімъ людомъ, якимъ сохранивъ васъ Господъ до сего дня святого. Підождите крашого ладу, небожата. Може, ви й самі городі собі побудуете и нові звичаї въ нихъ позаводите, тільки не такі, якъ теперъ скрізь по городахъ, мовъ та зіновати степова, коренята. А сі вже городі нехай собі стоять и, безъ вагтого гріха, своє діло роблять, и до свого кінця доходять.« Отъ наша заповідь и вся наша наука.

Багато людей письменнихъ зъ неі кепкуватиме, и прогрессомъ, и тимъ и симъ намъ дорікатиме, та дарма. Може, ви, землякі мої любі, тогі й не почуете, бо тій прогресисти по-нашому не втнуть: воні собі якусь неподобну мову въ городахъ повисижували, та й ламлють підъ неі людський розумъ зъ малого мальства. Коли жъ дочуетесь, що сі добродії обскурантізмомъ лаютца, що ніби-то, по моїй науці, въ обскурантізмі чоловікові спасення, то й тутъ ви імъ віри не діймайте. Одну книжку я вамъ пораявъ, — правда, що одну; такъ у тій же книзці ввесь дреvnій миръ умістився. Нехай воні се розберуть по суботамъ, та й на те вважать, що та книжка далá вікамъ грядущимъ великий завітъ святой волі, кото-

рого ще ні одна городянська громада не відповнила.

Віповнимо жъ ми ёго, селяне та хуторяне! Тамъ и нагорода показана тому, хто зрозуміє истину,— найкраща, найбільша нагорода на землі: більшої ніхто не пожадає и не відумає. Такъ який же се обскурантізмъ, коли я рâжу вамъ науку, за которую великий Учитель проливъ свою кровъ непорочную, та й намъ заповідавъ жизнь свою за слово істины oddавати? Зрозумійте тілько, що таке істина. Городи вамъ ії не віявлять, бо вже до двохъ тисячъ роківъ беретця, якъ вони ії затуманюють. Величаятця своими архітектурами, та живописями, та театрами, та музиками и поэзиею, а того й не забагнуть, що все те искусство велике служить нейбільшъ людській гордні та роскоші, и що вже не народъ править художниками, а блискуча купа людей легкодухихъ, котрі знають тілько восторги ніги нікчёмні и не розуміють восторгівъ великої праці, крівавого поту за людське благо. Не завидуемо ми ні городянськимъ дивамъ великимъ, ні городянському комфорту; бо що намъ по тому всому, коли въ городахъ тілько сota доля Божого люду живе въ достаткахъ и

всіми тýми дивáми корýстуетця, а тýсячí голівъ людськихъ якъ рýба объ лідъ побивають, и рóзумъ іхъ, якъ та дитíна въ чужої матери, чýчверіе, и прóтивъ прóстого, свíжого рóзуmu сíльского чи хуторянського на встоіть. Ми ще й такъ скáжемо, що нехáй би вáші худóжества великі й не процвítали; нехáй би не булó ві Парøенону, ні Петрóвої цéркви; нехáй би вся земля селомъ стояла, то ѩó жъ за бідá такá? аби людямъ не вáжко булó на світі жýти. Не про ѩó й дбáти годíлось би,— такъ намъ здаётця. А про наýку прáвди все-мирнї, котóрою городí пишнятця, ми скáже-мо, що вона й безъ городівъ би обíйшlaся. Хибá жъ не ráди городянськихъ вáшихъ по-рядківъ замóвкли въ вáшихъ Рýмахъ и Визан-тіяхъ Сократи й Платони? Коли вонí вáші дíти, такъ на́ що жъ ви своіхъ дíтей дúшите? А великого Учýтеля всемирнїго за що зáмучено? Ви люде письмénні й друкóвані, то нí-чого вамъ шýрокоréчи про те розвóдити. Ви дóбре знаєте, якимъ нíкчémнимъ мótлохомъ закýдали вáші прapráщури святú наýку исти-ни, котóру великі дúхомъ люде передавáли одинь другому, и якъ ви одучýли óко людсь-ке одъ тогó світу, котóрий ишóвъ въ истóriї

мýрній поперéдъ народівъ, ховаючись одъ олýдківъ — тó въ мýєи, тó въ прýтчи, тó весéлі игрищá, тó въ понýрі ночній тайни, въ вíковíчні пергáмени, — такъ одучíли, якъ одкýдаешьъ той мótлохъ и покажешъ áведне слóво такъ, якъ воно вýйшло съ áведнихъ устъ, самý ви дивýетесь, якъ-то во въ такý далéку старовину такъ ясно та іливо змýшлено, такъ далéко засýгнуто! é, тó-то бо!... Чомъ же ви не згодитесь на ю дýмку, що безъ городівъ и іхъ порýдківъ ії вели́кі дивá, котóрими ви величáетесь, зýли бъ у собі ще більшу сýлу дýху людýго? Ну, та дармá; оставáйтесь собі при воїй городя́нській филосóфії, а намъ дозволь-э нову селя́нську филосóфию проповідати, зáвши ії прямісíнько съ тóї книжки, котóру отнями рóківъ вели́кі городí затумáнюють, а її досі не затумáнили. Робіть ви своé дíло, іанóве, а ми своé робítимемъ; а тамъ ужé колíсь, у вíкáхъ грядúшихъ, люде побáчять, кому зъ насть за наўку й прáцю дákuvati.

Отсé жъ ми вклоняємось вамъ низéнько за все те добро, котóрого ми одъ васъ дознали; забíраємо до сéбе въ прóсті хáти вели́кі мýслі, котóрі ви въ своіхъ мýрахъ зъ давніхъ вíківъ

переховáли. Чи въ висóкихъ співахъ ті мýслі спасéнні, прáведно людські, до насъ одъ людéй дрéвніхъ подохóдили, чи прóзою малёв-нýчою намъ іхъ перекáзано , чи въ фило-софській наготі іхъ мýрові явлено, — ми все те собі до-купи зобгáли и въ хатáхъ своїхъ, на нау́ку молóдшимъ, перехóвуемо. А вáшу пихú та рóскішъ та невпокíйну мóду покидáе-мо въ городáхъ и на-вíки тогó добрá зríкае-мось. Пóки васъ бúде поганýти ся тройчáта хáлепа, не ждите насъ до гúрту. И архитек-тúрні дивá собі будўйте, и малюvánnямъ об-ставляйтесь, и óперами втішáйтесь, и про-свіщáйтесь городáнською квітчáстою поэзиею, и нау́ки нові до старíхъ видўмуйте, и грóші зъ всéго свíту у свої скárби горніте, и въ лá-соцахъ купáйтесь, — нíчого тогó вамъ не борóнимо, абý ви намъ не бороñíli свою нау́ку помíжъ сéбе ширити и до погíбелі свíй свíжий людъ не допускáти. Якъ же настáне такé врéмя, що съ хатъ, а не съ палáтъ, за-чиуть великі сúдлі худóжества, нау́ки та й са-мóї прáвиди мирськóї вихóдити,— оттоді ми до гуртовóї робóти кíнемось и, мóже, въ одýнъ вíкъ більше дíла великою громáдою вróбимо, анíжъ ви въ дéсять вíківъ малóю уробílli.

Вонó-то не якá бідá и вáшу словéсность пе-
речítувати, и до васъ у городí навідуватись,
тілько не трéба вамъ пóвноi вíри давáти, а
свого хуторського смаку й рóзуму трéба при-
дérжуватись. У нась по хуторáхъ багáто е
людéй, котóрі бувáли всюди по свítáхъ, и про
Шекспíра, такъ якъ про рíдного дáдька, зъ
вáми розмовлятимуть, а про-тé беззакónноi
róскоши й пихí въ хуторі своi не пускають
и людéй неписьмénнихъ до нéi не вáблять.
Тýмъ-то й я оцé, взявшись до писáння лис-
тівъ на всю Україну, ráю землякáмъ своimъ
кохáнимъ одъ тíї хáлепи остерегáтися. Колý
до вподóби кому чужозéмнія книжка, читáй ії
и знай, якъ щó на свítі дíетця. Колý чоло-
вíкъ чужозéмній въ хáті трапитця, розмовляй
зъ нимъ и про всячину роспíтуй. Колý й са-
мому лúчитця заіхати въ далéкі стóрони, —
обомá ушýма слúхай и очýма дивíсь, щó вонó
й якъ тамъ дíетця; а лedaщíці мóди въ хуто-
рý не привóзь, вóлю шанýй и въ городáнську
нужdú черезъ рóскішъ не всkáкуй. Хочъ же
бъ и всí ви поробíлись письмénними и, якъ
тамъ кáжутъ, просвіщénними; хочъ бы книжкí
Нíмецькі такъ якъ спráжні Нíмці почítували,
а про-тé своéi мóви ríдноi и свого ríдного зви-

чайо вірнимъ се́рцемъ держитеся. Тоді зъ васъ бу́дуть люде якъ слідъ, — тоді зъ васъ бу́де грома́да шановна, и вже на таку́ грома́ду ні-хто своєї лапи не наложитъ.

10. X. 1931